

ՀՐԵԱՆԵՐ, ՀՐԵԱԴԱՎԱՆ ՑԵՂԵՐ ԵՎ ՍՈՒՍՈՒԼՄԱՆՆԵՐ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ. ՄԱԴԻՆԱՅԻ ՀԱՄԱԶԱՅՆԱԳԻՐ

Հայկ Քոչարյան¹

DOI 10.46991/jos.2023.24.2.231

Մուսուլմանների և ոչ մուսուլմանների միջև հարաբերությունների համատեքստում առանցքային տեղ է զբաղեցնում հրեաների և հրեադավան տարրեր ցեղերի և խմբերի հետ մուսուլմանների հարաբերությունները: Այս երկու հանրույթների միջև շփումները սկսում է Մուհամմադի քարոզչական գործունեության զրեթե առաջին իսկ օրվանից և արձանագրում են թե՛ համերաշխության, և թե՛ հակամարտության փուլեր: Այս համատեքստում հետաքրքիր շերտեր են դուրս գալիս իսլամի վաղ շրջանի պայմանագրերը ուսումնասիրելու ընթացքում: Այդպիսի փաստաթուղթ է մոտավորապես 622-623թթ. Մուհամմադի և Յասրիբի-Մադինայի բնակչության միջև կնքված համաձայնագիրը: Այս փաստաթուղթը ռուս արևելագիտության մեջ ընդունված է անվանել «Մադինայի համաձայնագիր»², իսկ արևմտյան արևելագիտության մեջ այն առավել հայտնի է որպես «Մադինայի սահմանադրություն» (*The Constitution of Medina*)³: Բուն հա-

¹ Հայկ Քոչարյանը ԵՊՀ արաբագիտության ամբիոնի վարիչն է, պ.գ.թ., դոցենտ: Էլ. փոստ՝ hkocharyan@ysu.am, ORCID 0000-0002-1370-3325:

² Տե՛ս Օ. Գ. Большаков История Халифата I, Ислам в Аравии 570- 633, М, 1989. Էջ 94:

³ Տե՛ս, օրինակ, Montgomery Watt W.. *Islamic political Thought: the Basic Concepts*, Edinburgh University Press, 1987. Rubin, Uri. “The ‘Constitution of Medina’: Some Notes.” *Studia Islamica* 62 (1985): 5–23:

DOI: 10.2307/1595521. Rose, P. L. “Muhammad, the Jews and the Constitution of Medina: Retrieving the Historical Kernel.” *Der Islam* 86 (2009): 1–29. DOI: 10.1515/islam.2011.012. Lecker, Michael. *The Constitution of Medina: Muhammad’s First Legal Document*. Princeton, NJ: Darwin, 2004., Denny, F. M. “Ummah in the Constitution of Medina.” *Journal of Near Eastern Studies* 36 (1977): 39–47. DOI: 10.1086/372530, Arjomand, S. A. “The Constitution of Medina: a Sociolegal Interpretation of Muhammad’s Acts of Foundation of the Umma.” *International Journal of Middle Eastern Studies* 41 (2009): 555–575. DOI: 10.1017/S0020743809990067, Levy, R., *The Social Structure of*

մաձայնագրում այն հիշատակվում է որպես «փաստաթուղթ» (الصحيفة): Այս համաձայնագրի համեմատաբար ամբողջական տեքստը մեզ է հասել Իբն Հիշամի (մահ. 834թ.) միջոցով և զետեղված է «Ալ-Սիրա ալ-Նաբավիյա» (Մարգարեի վարք) գրքում⁴:

Հողվածում փորձ է արվում քննարկել տարբեր գիտնականների մոտեցումները համաձայնագրի տեքստին և հասկանալ արձանագրված իրողությունների ազդեցությունը մուսուլմաններ-հրեաներ հետագա հարաբերությունների վրա:

Բանալի բաներ՝ հրեա, հրեադավան ցեղեր, ումմա, Մադինայի համաձայնագիր, ալ-սիրա:

Հետազոտողների շրջանում տարբեր մոտեցումներն և սկզբունքներ են որդեգրվել այս համաձայնագիրը ուսումնասիրելու հարցում: Առաջիններից համաձայնագրի տեքստի ուսումնասիրությանը անդրադարձել է Ուելիաուզենը, որը գտնում էր, որ Մուհամմադ մարգարեն համաձայնագիր է կնքել Մադինայի բոլոր բնակիչների հետ և դրանով իսկ բոլորին ներառելով նորաստեղծ ումմայի մեջ: Նրա ենթադրությամբ համաձայնագրում չեն հիշատակվում Մադինայի Բանու Կուրայզ և Բանու Կայնուկա, հիմնական հրեադավան ցեղերը, քանի որ վերջիններս գտնվում էին հովանավորյալի կարգավիճակում և, հետևաբար, պայմանագրում չեն հայտնվել իրենց հատուկ անուններով⁵: Ուելիաուզենի մոտեցման թույլ կողմերից է այն, որ այսօր արդեն հայտնի է, որ համաձայնագիրը չի տարածվել Մադինայի ողջ բնակչության վրա, քանի որ օրինակ՝ Բանու Աուս ցեղի մի ստվար

Islam, Cambridge University Press 1962, pp. 273-275, Wensinck, Muhammad and the Jews of Medina, tr. and ed. by W. Behn, Freiburg im Breisgau 1975.

⁴السيرة النبوية لابن هيثام، المكتبة العصرية، بيروت ١٤٢٤هـ-٢٠٠٣م، ج ٢، ص ١٢٦-١٢٩

Թարգմանության համար հիմք է ծառայել այս հրատարակությունը:

⁵ St u Wellhausen, Julius. "Muhammads Gemeindeordnung von Medina." In Skizzen und Vorarbeiten. Vol. 4. Edited by Julius Wellhausen, 65-83. Berlin: G. Reimer, 1889.

հատվածը իսլամ է ընդունել մոտավորապես 626-627 թթ. համաձայնագրի կնքումից հետո:

Ռ. Սերժանտի ուսումնասիրությունների արդյունքում հանգել էր այն եզրակացության, որ Մադինայի համաձայնագիրը կազմված է մի քանի փաստաթղթերից, որոնք վերաբերում են Մադինայում Մուհամմադի գործունեության տարբեր փուլերին: Նա ցույց էր տալիս, որ փաստաթուղթը կազմված է ութ տարբեր ժամանակներում կնքված տարբեր պայմանագրերից⁶: Ռ. Սերժանտի մոտեցումները կիսում էր Պ. Ռոուզը՝ չնայած այն հանգամանքին, որ փաստական սխալ տվյալներ է հայտնում հրեադավան ցեղերի դաշնակցային հարաբերությունների և զբաղմունքի վերաբերյալ⁷:

Ըստ Ա. Գոտոյի՝ հիմնական հրեական ցեղերը՝ Նադիրը, Բանու Կուրայզան և Բանու Կայնուկան, չեն եղել պայմանագրի մաս, և նրանք առանձին համաձայնություններ են ունեցել Մուհամմադ մարգարեի հետ: Գոտոն գտնում էր, որ բացի այս համաձայնագրից, Մուհամմադը առանձին անվտանգություն երաշխավորող գրություններ է տվել հրեաներին, որոնք առանձին ցեղեր էին, իսկ Մադինայի համաձայնագրում հիշատակվող վեց հրեական խմբերը, որոնք կոչվում են «այսինչ և այնինչ ցեղերի հրեաներ» ոչ թե հրեաների, այլ Մադինայի արաբների խմբերն էին⁸:

Իր ուսումնասիրությունների արդյունքում Ռ. Ռուբինը եկել էր այն եզրակացության, որ համաձայնագրի մեջ հիշատակվող հրեաները ոչ թե հիմնական հրեական ցեղերն էին, այլ անանուն հրեական խմբեր, որոնք, ի տարբերություն հիմնական ցեղերի, չունեին ոչ իրենց տարածքը, ոչ էլ հստակ ցեղային պատկանելիություն: Նրանք տարբեր արաբական ցեղերի հովանավորյալներն էին, որոնց տարածքում

⁶ St' u Serjeant, R. B. "The 'Constitution of Medina.'" *Islamic Quarterly* 8 (1964): 3–16:

⁷ St' u Rose, P. L. "Muhammad, the Jews and the Constitution of Medina: Retrieving the Historical Kernel." *Der Islam* 86 (2009): 1–29. DOI: 10.1515/islam.2011.012:

⁸ Goto, A. "The Constitution of Medina." *Orient: Report of the Society for Near Eastern Studies in Japan* 18 (1982): 1–17. DOI: 10.5356/orient1960.18.1.

բնակվում էին և որոնց անուններով էին նախկինում նրանց կոչում: Նա նշում է, որ Մուհամմադի նոր միասնությունը՝ ումման, հիմնված էր տարածքի վրա, և հիմնական հրեական ցեղերն ապրում էին դրանից դուրս: Մուհամմադի ումման միություն էր, որը կիսում էր նույն կրոնական կողմնորոշումը և ներառում էր հրեաներին որպես «հավատացյալների ումմա»: Նրանք ունեին ամբողջական պաշտպանության իրավունք, որը ներառում էր նաև նրանց կրոնի պաշտպանությունը⁹:

Ըստ Ս. Արջոմանդի՝ Մադինայի համաձայնագիրը «Նախախլավական հանրային իրավունքի» օրինակ է: Ընդհանուր առմամբ Արջոմանդը գտնում է, որ համաձայնագրի տարբեր հատվածները տարբեր ժամանակահատվածներում են կնքվել և հրեաներին վերաբերող հատվածները այդպիսիներից են, քանի որ, ըստ նրա, հրեադավան ցեղերի հետ խնդիրները ծագում են ավելի ուշ շրջանում և այդ ժամանակ է առաջանում դրանք կարգավորելու անհրաժեշտությունը¹⁰:

Ֆ. Դենիի մոտեցմամբ, Մադինայի համաձայնագիրը ամբողջական փաստաթուղթ է, որում ոչինչ չի հակասում Ղուրանով սահմանված «ումմա» հասկացությանը և Համաձայնագիրն ու Ղուրանը իրար փոխլրացնում են: Ֆ. Դենին համաձայնագիրը դիտարկում էր որպես քաղաքական-ռազմական համաձայնության փաստաթուղթ, որը նախատեսված էր Յաթրիբ-Մադինան ու նրա հետ կապված ժողովուրդների անվտանգությունը ապահովելու համար: Հրեաները և հրեադավանները կարող էին լինել դրա մի կողմ՝ որպես հատուկ խումբ՝ «ենթաումմա»՝ իրենց սեփական կրոն-օրենքով: Յաթրիբ-Մադինան հռչակվում էր «սուրբ» (հարամ) համաձայնագրի մասնակիցների համար և աշխարհագրորեն կապվում էր մի տարածքի հետ: Այս փուլում, ըստ Ֆ. Դենիի, ումման յուրատեսակ գերցեղի գործառույթ էր իրակա-

⁹ St' u Rubin, Uri. "The 'Constitution of Medina': Some Notes." *Studia Islamica* 62 (1985): 5–23. DOI: 10.2307/1595521:

¹⁰ Arjomand, S. A., "The Constitution of Medina: a Sociolegal Interpretation of Muhammad's Acts of Foundation of the Umma." *International Journal of Middle Eastern Studies* 41 (2009): 555–575. DOI: 10.1017/S0020743809990067.

նացնում, որին պատկանելիության հարցում կարևոր էր կրոնական բաղադրիչը: Ըստ այդմ համաձայնագրի ումման բաղկացած էր հավատացյալներից ու մուսուլմաններից, և, հետևաբար, հնարավոր է, նաև հրեաներից (թեև նրանք կարող էին առանձին ումմա կազմել)¹¹:

Այժմ դիտարկենք Մադինայի համաձայնագրի բուն տեքստից հրեաների վերաբերող հատվածների թարգմանությունը¹²:

«Հանուն բարեգույթ և գթասիրտ Ալլահի: Մա գրությունն է (هنا كتاب) Սուեհամմադ մարգարեի (թող Ալլահի աղոթքն ու խաղաղությունը նրա հետ լինեն), հավատացյալների (المؤمنين), Կուրեյշ ցեղի մուսուլմանների ու Յասրիբի մուսուլմանների միջև, ինչպես նաև նրանց միջև, ովքեր հետևել և միացել են նրանց ու պայքարել են նրանց կողքին, առ այն, որ ...

16. Հրեաներից նրանք, ովքեր հետևել են մեզ, հովանավորություն ու օգնություն են ստանում, իսկ մենք չենք օգնում և աջակցում (որևէ մեկին - Հ.Ք.) ընդդեմ նրանց:

...

24. Քանի դեռ հավատացյալները պատերազմում են, հրեաները նրանց հետ միասին են հոգում ծախսերը:

25. Բանու Սուֆ ցեղի հրեաները հավատացյալների հետ մի համայնք են (أمة), հրեաները մնում են իրենց կրոնին (نفس), իսկ մուսուլմանները՝ իրենց: Մա վերաբերում է նաև նրանց հովանավորյալներին (مولى): Նա, ով անարդարություն և հանցանք է գործում, մեղավորությունը կիսում է միայն իր ընտանիքի անդամների հետ:

¹¹ St' u Denny, F. M. "Ummah in the Constitution of Medina." Journal of Near Eastern Studies 36 (1977): 39–47. DOI: 10.1086/372530:

¹² «Մադինայի համաձայնագրի» տեքստի ամբողջական թարգմանությունը տե՛ս Քոչարյան Հ., Մեդինայի համաձայնագիրը, Բանբեր Երևանի համալսարանի, թիվ 1, 2005, էջ 207-211:

26. Բանու ան-Նաջար ցեղի հրեաները նման են Բանու Աուֆցիներին:

27. Բանու ալ-Հարիս ցեղի հրեաները նման են Բանու Աուֆցիներին:

28. Բանու Մա'իդա ցեղի հրեաները նման են Բանու Աուֆցիներին:

29. Բանու Ջուշում ցեղի հրեաները նման են Բանու Աուֆցիներին:

30. Բանու ալ-Աուս ցեղի հրեաները նման են Բանու Աուֆցիներին:

31. Բանու Թալ'աբա ցեղի հրեաները նման են Բանու Աուֆցիներին: Նա, ով անարդարություն և հանցանք է գործում, մեղավորությունը կիսում է միայն իր ընտանիքի անդամների հետ:

32. Ջաֆնա տոհմը Թալ'աբա ցեղից է և օգտվում է նույն իրավունքներից:

33. Բանու Շուտայբացիները նման են Բանու Աուֆ ցեղի հրեաներին: Աստվածապաշտությունը կանխում է մեղսագործությունը:

34. Թալ'աբայի հովանավորյալները (مولى) իրենց նման են:

35. Հրեական տոհմերը նման են իրար:

36. Նրանցից (հրեաներից-Հ.Ք.) ոչ ոք դուրս չի գալիս (պատերազմելու-Հ.Ք.), առանց Մուհամմադի թույլտվության, սակայն ոչ ոք պաշտպանված չէ վրեժխնդրությունից: Եվ եթե ինչ-որ մեկը սպանել է, ապա նա և նրա ընտանիքի անդամներն են պատասխանատվություն կրում, բացի այն մարդուց, ում հանդեպ անարդարացի են վարվել: Այլահն է ամենաանկեղծ հովանավորը այս փաստաթղթի:

37. Հրեաները հոգում են իրենց ծախսերը, իսկ մուսուլմանները՝ իրենցը: Նրանք օգնում են իրար, երբ ինչ-որ մեկը դեմ է դուրս գալիս այս «փաստաթղթի» (الصحيفة) մասնակիցներին: Նրանք իրար բարի ու անկեղծ խորհուրդներ են տալիս: Եվ թող բարեգործությունը հակադրվի մեղսագործությանը: Ոչ ոք մեղքի տակ չի ընկնում իր դաշնակցի (بالحليفه) մեղսագործության պատճառով: Օգնություն է ցույց տրվում նեղվածին (المظلوم):

38. Հրեաները հավատացյալների հետ միասին են հոգում ծախսերը, քանի դեռ վերջիններս պատերազմում են:

39. Այս թղթում հիշատակվածների համար Յասրիբը և նրա ներքին տարածքը սուրբ են (حرام حوفا):

...

46. Առու ցեղի հրեաները, ինչպես նաև նրանց հովանավորյալները (مولى), հավասար են այս թղթի մասնակիցների հետ և բարեպաշտությանը ու պարգույսին են վարվում վերջիններիս հետ: Եվ թող բարեպաշտությունը հակադրվի մեղսագործությանը:

47. Չարագործը վնասում է միայն ինքն իրեն: Ամենալավն ու բարին, որոնք ընդգրկված են այս թղթում, Ալլահից է: Այս գրությունը (هنا الكتاب) չի պաշտպանում չարագործին և մեղսագործին: Նա, ով մեկնում է Մեդինայից, անվտանգության մեջ է, ինչպես նաև մնացողը: Այս ընդունելի չէ չարագործի և անհնազանդի հանդեպ:

Ալլահը հովանավորում է աստվածավախին և բարեգործին, և Մուհամմադը Ալլահի մարգարեն է»:

Անկախ այն մոտեցումներից, թե համաձայնագիրը տարբեր ժամանակահատվածներում է գրվել, և թե դիտարկվում է մեկ ամբողջական փաստաթուղթ կամ հատվածային, որը տարանջատում է հիմնական հրեական ցեղերը և հրեադավան հովանավորյալ խմբերը կամ էլ նրանց դիտարկում է որպես մեկ ամբողջություն՝ ակնհայտ է, որ Յասրիբ-Մադինայում, ուր Մուհամմադը տեղափոխվեց իր համախոհների հետ 622 թ., հրեական ցեղերը և հրեադավան խմբերը բավականին լուրջ ներկայացվածություն ունեին: Այս հանրույթը լինելով միաստվածական գաղափարախոսության կրողը, դարձան Մուհամմադ մարգարեի հիմնական գաղափարական ընդդիմախոսները, որոնց հետ բանավեճերում ձևավորվեց, ինչպես իսլամի շատ հայեցակարգեր, այնպես էլ վճռեց այդ հանրույթի ներկայացուցիչների հետ հարաբե-

րությունների մեխանիզմների ձևավորմանը հետագա դարերի համար:

RELATIONS BETWEEN JEWS, JEWISH TRIBES, AND MUSLIMS. THE CONSTITUTION OF MADINAH

*Hayk Kocharyan*¹³

In the realm of interreligious dynamics, the historical interactions between Muslims and Jews, inclusive of various Jewish tribes and groups, constitute a paramount facet. These interactions, commencing from the nascent stages of Muhammad's prophetic mission, reflect a nuanced tapestry of collaboration and discord. An intricate historical narrative unfolds upon scrutinizing early Islamic contractual agreements, notably the seminal accord between Muhammad and the populace of Yasrib-Madinah, recognized as the “Constitution of Medina.”

This article endeavors to meticulously examine the diverse scholarly exegeses concerning the textual nuances of this agreement. Additionally, it seeks to elucidate the profound socio-political ramifications of the contextual realities delineated in the document on the future trajectory of Muslim-Jewish relations. By delving into this foundational pact, we aim to glean deeper insights into the intricate dynamics of interfaith engagements and their enduring scholarly and practical implications.

Keywords: *Jew, Jewish tribes, ummah, the Constitution of Madinah, al-Sira.*

ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ЕВРЕЯМИ, ЕВРЕЙСКИМИ ПЛЕМЕНАМИ И МУСУЛЬМАНАМИ. МЕДИНСКОЕ СОГЛАШЕНИЕ

*Айк Кочарян*¹⁴

В контексте взаимоотношений между мусульманами и немусульманами ключевое место занимают отношения мусульман с евреями и различными племенами и группами исповедующим иудаизм. Контакты между этими

¹³ Hayk Kocharyan is the Head of the Department of Arabic Studies of the Faculty of Oriental Studies at YSU. E-mail: hkocharyan@ysu.am, ORCID 0000-0002-1370-3325.

¹⁴ Айк Кочарян – к.и.н., доцент, заведующий кафедры Арабистики факультета Востоковедения ЕГУ. Эл. почта: hkocharyan@ysu.am, ORCID 0000-0002-1370-3325.

двумя общинами начинаются практически с первого дня проповеднической деятельности Мухаммеда и фиксируют периоды, как солидарности, так и конфликта. В этом контексте важно изучения ранних исламских документов, которое выявляет интересные слои взаимоотношения. Один из таких документов является так называемое «Соглашение Медины» заключённое около 622-623 гг. между Мухаммедом и населением Ясриб-Медины.

В статье предпринята попытка обсудить подходы разных ученых к тексту соглашения и понять влияние зафиксированных в нем реалий на будущие отношения между мусульманами и евреями.

Ключевые слова: *Еврей, еврейские племена, умма, Соглашение Медины, Ас-Сура.*

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Arjomand, S. A. "The Constitution of Medina: a Sociolegal Interpretation of Muhammad's Acts of Foundation of the Umma." *International Journal of Middle Eastern Studies* 41 (2009): 555–575. DOI: 10.1017/S0020743809990067.
2. Denny, F. M. "Ummah in the Constitution of Medina." *Journal of Near Eastern Studies* 36 (1977): 39–47. DOI: 10.1086/372530.
3. Goto, A. "The Constitution of Medina." *Orient: Report of the Society for Near Eastern Studies in Japan* 18 (1982): 1–17. DOI: 10.5356/orient1960.18.1.
4. Lecker, Michael. *The Constitution of Medina: Muḥammad's First Legal Document*. Princeton, NJ: Darwin, 2004.
5. Levy, R., *The Social Structure of Islam*, Cambridge University Press 1962, pp. 273-275, Wensinck, *Muhammad and the Jews of Medina*, tr. and ed. by W. Behn, Freiburg im Breisgau 1975.
6. Montgomery Watt W.. *Islamic political Thought: the Basic Concepts*, Edinburgh University Press, 1987.
7. Rose, P. L. "Muhammad, the Jews and the Constitution of Medina: Retrieving the Historical Kernel." *Der Islam* 86 (2009): 1–29. DOI: 10.1515/islam.2011.012.
8. Rubin, Uri. "The 'Constitution of Medina': Some Notes." *Studia Islamica* 62 (1985): 5–23. DOI: 10.2307/1595521.
9. Serjeant, R. B. "The 'Constitution of Medina.'" *Islamic Quarterly* 8 (1964): 3–16.

10. Wellhausen, Julius. “Muhammads Gemeindeordnung von Medina.” In *Skizzen und Vorarbeiten*. Vol. 4. Edited by Julius Wellhausen, 65–83. Berlin: G. Reimer, 1889.

11. О. Г. Большаков История Халифата I, Ислам в Аравии 570- 633, М, 1989.

12. Բոչարյան Հ., Մեդինայի համաձայնագիրը, Բանբեր Երևանի համալսարանի, թիվ 1, 2005, էջ 207-211:

13. السيرة النبوية لابن هشام، المكتبة العصرية، بيروت ١٤٢٤هـ – ٢٠٠٣م، ج ٢، ص

١٢٦–١٢٩